



A kora keresztény liturgikus gyakorlat nyomai váratlan helyeken? Megjegyzés a Jakab 2,3-hoz

JOSEPH VERHEYDEN

Leuveni Katolikus Egyetem (BE)
jos.verheyden@kuleuven.be

2019-ben egy tanulmánnyal járultam hozzá Nóda Mózes ünnepi köszöntőkötetéhez, amelyet Dale C. Allisonnak az evangéliumokban és a kora kereszténységben alkalmazott Mózes-tipológiáról szóló híres könyve ihletett.¹ Történetesen az itt következő rövid írást is ugyanaz a szerző inspirálta. A közelmúltban ugyanis egy másik projekt keretében a Jakab-levélről szóló néhány fontosabb kommentárt – köztük Allisonnak az ICC [International Critical Commentary] sorozatban megjelent kommentárját tekintettem át.

A New Revised Standard Version [NRSV] angol nyelvű bibliafordítás a Jakab-levél második fejezetének első részét, találóan, „Figyelmeztetés a részrehajlás ellen” alcímmel látta el.² E szakasz valóban a másokkal való helyes és méltánytalan bánásmódról szól. A kezdő

-
- 1 Moses and Peter. Some Comments in the Margins of Christian Typology, in BODÓ Márta, CSONTA István, LUKÁCS Ottilia, ZAMFIR Korinna (szerk.), *Ünneplő köszöntőkötet Nóda Mózes tiszteletére*, Szent István Társulat, Budapest – Verbum, Kolozsvár, 2019, 387–400. Dale C. ALLISON, Jr., *The New Moses. A Matthean Typology*, T&T Clark, Edinburgh, 1993.
 - 2 Vö. SZIT: *Személyválogatás*; BD: *Őrizkedjete a személyválogatástól*; RÚF: *A keresztyén hit nem személyválogató* (ford. megj.).

versben negatívan megfogalmazott utasítás adja meg az alaphangot: μή ἐν προσωπολημψίαις ἔχετε τὴν πίστιν... – „hitetek ne legyen személyválogató” (2,1 [STL]). Ezt követően egy sztereotip eset szemlélteti a módot, ahogyan a gazdagokkal és a szegényekkel bánni szoktak egy közelebből meg nem határozott összejövetelen. Amint azt magától értetődőnek tarthatjuk, és a szövegben végig megerősítve látjuk, nagy valószínűséggel keresztény összejövetelről vagy keresztények összejöveteléről van szó, a nyelvezet ugyanis jellegzetesen keresztény: figyeljük meg a „ti gyülekezetetek” kifejezést (2. v.),³ a „szeretett testvérek” megszólítást és az Isten országa ígéretét (5. v.), az istenkáromlás vádját (7. v.), a közismert szentírási idézetet a 8. versben (Lev 19,18) és az utalásokat a dekalógusra (11. v.), valamint a részrehajlás bűnnek tekintését (9. v.). Mindez keresztény kontextus mellett szól, ahogyan azt a szakirodalom általában elfogadja.⁴ Ez nem jelenti azt, hogy minden világos.⁵

A 3. v. tovább részletezi a részrehajlást: a gazdag ember megkülönböztetett bánásmódban részesül, a szegény rovására. A két személy közötti ellentét röviden, de szemléletesen kirajzolódik a ruházatuk alapján. Az előbbi finoman öltözött (kétszer: λαμπρά),⁶ és

3 Martin DIBELIUS tárgyalja és jogosan utasítja el a feltételezést, hogy a συναγωγή fogalom használata a levél zsidó eredetét tanúsítaná (vö. Friedrich Spitta), ami a levél nagyon korai keletzését bizonyítaná, amikor a keresztények még zsidó gyülekezőhelyeket használtak (vö. Bernhard Weiss) (*Der Brief des Jakobus*, herausgegeben und ergänzt von Heinrich Greeven (KEK 15), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 111964, 165. A zsidó terminológia kora keresztény recepciójáról: Hubert FRANKEMÖLLE, *Der Brief des Jakobus. Kapitel 2-5* (ÖTKNT 17/2), Gütersloher, Gütersloh – Echter, Würzburg, 1994, 388.

4 Mint mindig, vannak kivételek, pl. R.B. WARD, *Partiality in the Assembly: James 2:2-4*, *HTR* 62 (1969) 87-97, aki a jelenet háttérében bírósági tárgyalást lát; vö. Patrick J. HARTIN, *James* (Sacra Pagina 14), Liturgical Press, Collegeville, MN, 2003, 118: két olyan egyén befogadása, aki nincs tisztában a gyülekezet mibenlétével.

5 Ellenkezőleg, „Vieles andere lässt der Text offen”, Popkes szavaival, aki példákkal illusztrálja az egyes kérdések sokféle értelmezési lehetőségét; ld. Wiard POPKES, *Der Brief des Jakobus* (ThHNT 14), EVA, Leipzig, 2001, 160-161.

6 Vö. Lk 23,11 és ApCsel 10,30 (mindkettőben ἐσθής-szel), és a szinonim kifejezést ugyanazzal a főnévvel, de más melléknévvel a Lk 24,4 (ἁσπραπούση)

ráadásul aranygyűrűt visel; a másikat a szerző kétszer szegénynek (πτωχός) nevezi, és ruháit rongyosnak mondja (ἐν ῥυπαρᾷ ἐσθῆτι).⁷ Az egyiket hellyel kínálják, a másikat utasítják, hogy álljon vagy üljön a földre:

ἐπιβλέψητε δὲ ἐπὶ τὸν φοροῦντα τὴν ἐσθῆτα τὴν λαμπράν
καὶ εἴπητε· σὺ κάθου ὧδε καλῶς,
καὶ τῷ πτωχῷ
εἴπητε· σὺ στῆθι ἢ κάθου ἐκεῖ ὑπὸ τὸ ὑποπόδιόν μου

ti arra figyeltek, aki drága ruhába van öltözve, és
azt mondjátok neki: „Foglalj itt helyet kényelmesen”,
a szegénynek pedig
azt mondjátok: „Te csak állj meg ott vagy ülj a lábam
zsámolya elé” [KNB]

A szerző szerint ez a magatartás hibás ítéletet tükröz (4. v.; vö. 13. v.). Teljesen a látszatra épít, és nem arra, ami igazán számít – a hitben való életre. A szembeállítás a mesterkéeltségig sztereotip: a szegényeket, általánosítva, a hitükért méltatja, és jutalmat ígér nekik a mennyben (5b. v.), a gazdagokat pedig bennfoglaltan eleve alkalmatlannak tekinti arra, hogy elnyerjék Isten országát. Ez a séma emlékezetünkbe idézi Jézus találkozását a gazdag ifjúval (Mk 10,17-22 párh.) és az ezt követő tanítványoktatást (Mk 10,23-31 párh.). A gazdagság akadály, míg a szegénység (szinte) biztosíték az Isten országába való bejutáshoz. A szerző sajátos reakciója viszont a társadalmi különbségek lukácsi kritikáját idézi, beleértve Jézus figyelmeztetését a vacsoravendégekről, akik a főhelyeket keresik (Lk 14,7), a farizeusról és a vámosról szóló példabeszédet (Lk 18,9-14), és mindenekelőtt a farizeusok bírálatát, amiért a kiváltságos helyeket keresik a zsinagógában és az étkezéseken (Mk 12,39 párh. Mt 23,6, Lk 11,43 és 20,46).⁸

és az ApCsel 12,21-ben (βασιλικήν).

7 A melléknév *hapax* a Jakab-levélben; a főnév megtalálható az 1,21-ben.

8 Ezen evangéliumi példák közül az elsőre és harmadikra Dale C. ALLISON is hivatkozik: *A Critical and Exegetical Commentary on The Epistle of James* (ICC), New York – London: Bloomsbury, 2013, 391; további példája (132. láb.)

A magyarázók meglehetősen nagy figyelmet szentelnek a 3. versben szereplő utasítások részleteinek. Az első felmerülő kérdés az, hogy vajon a való életből vett jelenettel van-e dolgunk,⁹ vagy inkább a helytelen keresztény magatartás némileg stilizált leírásával. Egy további kérdés a két meghívott,¹⁰ illetve az utasításokat adó személy kiléte és szerepe.¹¹ Ezek a kérdések kevésbé fontosak

egy zsinagóga főhellyel tisztel meg egy jótévő nő (προεδρία, ld. CIJ 2.738 = IJO 2.36).

- 9 Alexander Ross szerint egy kis pillanatkép az első századi egyházi életből ("This little vignette of First Century Church life"): *The Epistles of James and John* (NICNT), Marshall, Morgan & Scott, Edinburgh, 1954, 46 (repr. Eerdmans, Grand Rapids MI, 1970).
- 10 Nincs okunk feltételezni, hogy mindketten (még) nem hívők, *pace* Ross, *James*, 46. POPKES szerint (*Jakobus*, 162), Jakab nem törekedett különösebben kiemelni, hogy a két személy keresztény („ist für den Bericht unerheblich”); a szakasz inkább az érdeklődő kívüállók meghívásának elterjedt gyakorlatára utal („Die Versammlung ist für unterschiedliche Menschen zugänglich, also wohl eine ‘normale’ Zusammenkunft zum Gottesdienst (wie 1 Kor 14,23ff.)”, azzal a különbséggel, hogy az adott helyzetben nem fogadják őket megfelelő módon. Christoph Burchard szerint „interessierte ἰδιῶται ἢ ἄπιστοι”; *Der Jakobusbrief* (HNT 15/1), Mohr Siebeck, Tübingen, 2000, 99, az 1Kor 14,23-25-re utalva, aminek van értelme: az újonnan érkezőket nem kellene az itt leírt és bírált módon kezelni, nehogy téves benyomást szerezzenek a keresztény életről és gyakorlatról. Vö. már DAVIDS, *James*, 109. Ld. még James Moffatt határozott véleményét, “No unseemly deference or obsequious politeness to a rich stranger at the expense of a shabbily dressed visitor!” (*The General Epistles: James, Peter, and Judas* (The Moffatt New Testament Commentary), Hodder and Stoughton, London, 1928, 32).
- 11 Ralph P. MARTIN szerint azok, akik hellyel kínálják a bejövőket, valamilyen tekintéllyel rendelkeznek (bár ebben a korban még nincsenek osztiáriusok), vagy akár tanítók: *James* (WBC 48), Word Books, Waco TX, 1988, 62: “It may be conjectured that those (note εἴπητε is plural) who gave the seating instructions probably held some degree of authority in the congregation, though no such office as ‘doorkeeper’ (*ostiarus*, in the later church) is envisaged. [...] It might even be that some of these so-called leaders acted as teachers of the congregation.” Ez nem lehetetlen, de nem áll módunkban igazolni a korai időkben. Az *Apostoli Konstitúciók* 2.58 szerint a diakónus feladataihoz tartozik az idegenek hellyel kínálása; vö. Joseph B. MAYOR, *The Epistle of St. James*, MacMillan, London – New York, 1892, 78. Lásd még a szír *Didascalia apostolorum* 12. Az etióp *Apostoli rendelkezések* is foglalkoznak az idegenek leültetésével, akár gazdagok, akár szegények (*Statutes of the Apostles*, szerk. HORNER, 1904, 195–196); itt ez a „testvérek” feladata;

témánk szempontjából. Egy másik kérdés, amellyel részletesebben foglalkoztak, a szegény embernek szóló utasítás megfogalmazása. A Nestlé-Aland 28. kiadásában, az Editio Critica Major nyomán, ez áll: σὺ στήθι ἢ κάθου ἐκεῖ ὑπὸ τὸ ὑποπόδιόν μου [te állj vagy ülj ide a lábam zsámolyához]. A kettős imperatívusz egyike a négy variáns olvasatnak a στήθι ἐκεῖ ἢ κάθου [„állj oda vagy ülj”], amely a NA27-ig az általánosan elfogadott olvasat volt, ἐκεῖ ἢ κάθου ὧδε [oda vagy ülj ide], valamint két elszigetelt olvasat, ἐκεῖ καὶ κάθου [oda vagy ülj] (C*) és ἐκεῖ καὶ κάθου ὧδε [oda és ülj ide] (C²) mellett. Az ὧδε [ide]-olvasat kétségtelenül a gazdag embernek szóló utasításból került be.¹² Kérdéses, hogy az ἢ [„vagy”] καί-ra [„és”-re] cserélésének van-e értelme az utasítást adó szempontjából.¹³ A ὑπό [alá, -hoz] prepozíció kissé nehézkes, ha szó szerint vesszük, ami megmagyarázza a kéziratok hagyomány egy részében szereplő ἐπί [-ra] variánst, hacsak nem csak a „földre” kifejezés egyik módja (lásd az én fordításomban és gyakran a kommentároknak is; az NRSV-ben „ülj a lábamhoz”).¹⁴ A magyarázók nem értenek egyet abban, hogy tényleg egy zsámolyról van-e szó, vagy ez csak egy szófordulat. Egyesek szerint nincs bizonyíték arra, hogy a kora keresztény összejöveteleken zsámolyt használtak volna,¹⁵ mások ezt elképzelhetőnek tartják, de nyitva hagyják a kérdést.¹⁶ Mindenesetre szembetűnő a kontraszt a két személlyel való bánásmódban. Az egyiknek elismerésben van része a közösségben, míg a másikat teljesen figyelmen kívül hagyják, sőt megalázzák.¹⁷

ha már nincs üres hely, nekik („a testvéreket szeretőknek”) kell átadniuk saját helyüket. James Hardy Ropes szerint nincs elég bizonyíték arra, hogy a szakasz a Jakab-levéltől függne, de a kapcsolatot nem lehet túl könnyen kizárni. *The Epistle of St. James* (ICC), T&T Clark, Edinburgh, 1916, 191.

12 DIBELIUS, *Jakobus*, 164

13 Pace DIBELIUS, *Jakobus*, 164.

14 DIBELIUS, *Jakobus*, 165, és mások (vö. Ross, *James*, 46; FRANKEMÖLLE, *Jakobus*, 388). A zsámoly szóból nehéz következtetni a terem bútorzatára. John S. KLOPPENBORG érdekes kísérletet tesz az ókori zsinagógával való összehasonlításra: *James* (NTGuides), Bloomsbury, London – New York, 96–97.

15 Vö. DIBELIUS, *Jakobus*, 165: „kaum glaublich”.

16 Vö. BURCHARD, *Jakobusbrief*, 99: „Hat er [a helyet mutató] einen Sessel oder handelt es sich um eine Redensart?”.

17 Frankemölle, *JAKOBUS*, 388; BURCHARD, *Jakobusbrief*, 99: „Der Arme bekommt jedenfalls nicht einen schlechten Sitz, sondern keinen”. A gond nem

E tanulmányban azonban a gazdag embernek szóló utasítás érdekel, ennek kapcsán különösen egy régi értelmezési javaslat, amelyet a későbbi kommentárok mellőztek, de amelyre Allison hivatkozik. A meglehetősen egyszerű $\sigma\upsilon\ \kappa\acute{\alpha}\theta\omicron\upsilon\ \acute{\omega}\delta\epsilon\ \kappa\alpha\lambda\acute{\omega}\varsigma$ kifejezést, amely ebben a formában vagy hasonló alakban nem túl gyakori az ókori irodalomban,¹⁸ többféleképpen fordították.¹⁹ Az RSV és az NRSV, eltekintve a névmástól és a $\kappa\alpha\lambda\acute{\omega}\varsigma$ -t „kérlek”-kel fordítva így adja vissza: „Have a seat here, please” [Foglalj itt helyet, kérlek].²⁰ Íme néhány más lehetőség a Jakab-levél fordításaiból és a kommentárokból:

Tu sede hic bene (Vulgáta)
 Sit thou here in a good place (KJV)
 Please take this seat (REB/NEB)
 Sit here, please (NAB)
 Please sit here – it’s an excellent seat (Phillips)
 Come this way to the best seats (JB/NJB)
 Here’s a good seat for you (NIV)
 Have this best seat here (Today’s English Version)
 (You) give him the best seat in the house (Living Bible)

annyira az, hogy az egyik a földre ül, ami nem volt szokatlan, hanem az, hogy a kettőt kijátsszák egymással szemben (Jean CANTINAT, *Les Épîtres de saint Jacques et de saint Jude* (Sources bibliques), Gabalda, Paris, 1973, 124). Nem vagyok biztos abban, hogy ebből az egy szakaszból arra lehet következtetni, hogy Jakab egy olyan gyülekezethez szólt, amelyben gyakori volt a hátrányos megkülönböztetés (így MARTIN, *James*, 62).

18 Lásd lennebb, 44. lábjegyzet.

19 A magyarázókat foglalkoztatja a szokatlan $\kappa\acute{\alpha}\theta\omicron\upsilon$ alak a $\kappa\acute{\alpha}\theta\eta\sigma\omicron$ helyett, de lehet, hogy a megoldás egyszerű, mert ugyanez az alak a LXX Zsolt 110,1-ben is szerepel (vö. Sir 9,9); MAYOR, *James*, 78. A $\sigma\upsilon\ \kappa\acute{\alpha}\theta\eta$ kijelentő módban megtalálható az ApCsel 23,3-ban is Pál védekezésében egy törvényszéki összefüggésben, és ez egyeseket arra vezetett, hogy a Jak 2,3-ban is hasonló háttérrel lássanak (vö. HARTIN, *James*, 3. láb.). A $\kappa\alpha\theta\acute{\iota}\sigma\alpha\tau\epsilon\ \acute{\omega}\delta\epsilon$ kifejezéshez: Rút 4,2LXX és Mk 14,32 (az $\acute{\omega}\delta\epsilon$ nem található a párhuzamos Mt 26,36-ban).

20 Ezt követi többek között E. M. SIDEBOTTOM, *James, Jude and 2 Peter* (The Century Bible), Nelson, Edinburgh, 1967, 38. Ugyanígy szerepel a vers a Dibelius-kommentár angol kiadásába beiktatott fordításban (a Hermeneia sorozatban), amelyet a kötet fordítója (M. A. Williams) és szerkesztője (H. Koester) készített.

Setz dich hier auf den guten Platz! (EÜ)
 Setz du dich hierher auf den guten Platz! (Lutherübersetzung)
 Du nimm hier einen der guten Plätze! (Wilckens)
 Toi, assieds-toi ici à la place d'honneur (BJ)
 Toi, assieds-toi à cette bonne place (TOB)
 [Foglalj itt kényelmesen helyet (UKB, Szent István Társulat)
 Foglalj itt helyet kényelmesen (KNB, Szent Jeromos Társulat)
 Te ülj ide kényelmesen! (Simon T. László)
 Foglalj kényelmesen helyet itt! (Békés-Dalos)
 Te ülj ide kényelmesen (RÚF, Magyar Bibliatársulat újfordítású
 Bibliája)]

Setz Dich hier, auf den guten Platz (Hoffmann – Bousset, 1917)²¹
 Sit here, this is a good place (Moffatt, 1928)²²
 Sit thou here in a good place (Ross, 1954)²³
 Du setze dich hierhin, bequem (Schneider, 1961)²⁴
 Du da, setz dich schön hier nieder (Mussner, 1964)²⁵
 Please sit here in the best place (Reicke, 1964)²⁶
 Setz dich hier bequem (Michel, 1968)²⁷

21 Georg HOFFMANN & Wilhelm BOUSSET, *Der Jakobusbrief*, in *Die Schriften des Neuen Testaments neu übersetzt und für die Gegenwart erklärt*, 3. *Die Apostelgeschichte, der Hebräerbrief und die katholischen Briefe*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1917, azzal a megjegyzéssel, hogy „Der Reiche wird angestaunt und erhält einen reservierten Platz” (230–231).

22 James, 31.

23 James, 44.

24 Johannes SCHNEIDER, *Die Briefe des Jakobus, Petrus, Judas und Johannes* (NTD 10), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1961, 14.

25 Franz MUSSNER, *Der Jakobusbrief* (HTKNT 13/1), Herder, Freiburg – Basel – Wien, 1964, 115.

26 Bo REICKE, *The Epistles of James, Peter, and Jude* (AB 37), Doubleday, Garden City NY, 1964, 26.

27 Johann MICHEL, *Die katholischen Briefe* (RNT 8/2), Pustet, Regensburg, 1968, 36. A kényelmes, „bequem” fogalmának hosszú története van a német exegézisben. Ld. Johannes Ed. HUTHER, *Brief des Jakobus* (KEK 15), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1863, 97: „καλῶς geht auf die Bequemlichkeit (Wiesinger); es ist nicht = honorifice (Wahl); und noch weniger durch: ‘sei so gut’ (Storr) aufzulösen”.

Toi, assieds-toi ici confortablement (Cantinat, 1973)²⁸
 Mache du dir's hier bequem (Grünzweig, 1973)²⁹
 Du da, setze dic hier bequem hin! (Schrage, 1980)³⁰
 Toi, assieds-toi à cette belle place (Vouga, 1984)³¹
 Setz dich hier auf den guten Platz! (Ruckstuhl, 1985)³²
 Do sit here, if you will (Martin, 1988)³³
 Du, setze dich hier bequem hin! (Frankemölle, 1994)³⁴
 Setz du dich hier gut hin (Burchard, 2000)³⁵
 Here's a good seat for you (Moo, 2000, ²2021)³⁶
 Du, setze dich hier schön hin (Popkes, 2001)³⁷
 Sit here in a good place (Hartin, James, 2003, 116)³⁸
 You, sit here, well (McCartney, 2009)³⁹
 Sit here well (Painter, 2012)⁴⁰

28 *St Jacques*, 122.

29 Fritz GRÜNZWEIG, *Der Brief des Jakobus* (Wuppertaler Studienbibel), Brockhaus, Wuppertal, 1973, ³1978, 66.

30 Horst BALZ & Wolfgang SCHRAGE, *Die katholischen Briefe* (NTD 10), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1980, 25 (Schrage).

31 François VOUGA, *L'Épître de saint Jacques* (CNT 13a), Labor et Fides, Genève, 1984, 69.

32 Eugen RUCKSTUHL, *Jakobusbrief – 1.–3. Johannesbrief* (NEB), Echter, Würzburg, 1985, 16.

33 *James*, 56.

34 *Jakobus*, 367.

35 Burchard, *Jakobusbrief*, 2000, 95. Arról, hogy ez a legjobb, vagy csak egy jó hely: „καλῶς geht wohl auf bequemen oder günstigen Sitz...; schwerlich 'gütigst'” (99).

36 Douglas J. Moo, *The Letter of James* (The Pillar New Testament Commentaries), Eerdmans, Grand Rapids MI, 2000, ²2021, 128–129.

37 *Jakobus*, 152.

38 *James*, 116.

39 Dan G. McCartney, *James* (Baker Exegetical Commentary on the New Testament), Baker, Grand Rapids, MI, 2009, 139, ezzel a további, kissé ellentmondásos minősítéssel: “which is fairly easily understood: it is an offer to sit in either a good seat or an honorable one, most likely both”.

40 John PAINTER – David A. DESILVA, *James and Jude* (Paideia: Commentaries on the New Testament), Baker, Grand Rapids MI, 2012, 92, ezzel a magyarázattal, “that is, close to the speaker in a good seat” (a Jakab-levelet Painter magyarázza).

You sit here, in a good place (Allison, 2013)⁴¹

Du setz' dich hierhin auf den guten Platz" (Wischmeyer, 2024)⁴²

A καλῶς jelentése e példákban „jó/kényelmes (hely)”, „jó helyen”, vagy „kérlek”. A magyarázók néha érthetően hezitálnak a kettő között.⁴³ Nem tudtam ellenőrizni Sidebottom dokumentálatlan hivatkozását a papiruszokra, de Mayor hivatkozásai a καλῶς alternatív jelentésére jól tanúsítottak (a későbbi kommentárokból ez nagyrészt feledésbe merül).⁴⁴ Ropes másként vélekedett (szerinte a használat

41 James, 367.

42 Jakobus, 206. A lábjegyzetben: „Wörtlich: ‘gut’” (206, 977. láb.) és parafrázálva „Setz dich hier gut hin” (213, 1020. láb.), megjegyezve, hogy „ein guter Sitzplatz ist stets Ausdruck eines guten sozialen Status” (Mt 23,6).

43 Lásd SIDEBOTTOM megjegyzését, aki „kérlek”-kel fordítja a határozószót, majd megjegyzi: „please: lit., ‘you will do well’, the usual way of saying ‘please’ in the papyri. But the versions (Syriac, Latin, Ethiopic) have ‘well’ and this fits the context: i.e., ‘in a good place’ (AV). Cf. 2 Pet. 1.19, where the same expression is rendered by the RSV ‘You will do well’” (James, 38).

44 James, 78. Lásd Alkiphrón, *Ep.* 3.20 ἄγει μέ τις λαβὼν εἰς τὸ θέατρον καθίσας ἐν καλῷ. Ailianosz, *V.H.* 2.13 ἐν καλῷ τοῦ θεάτρον καθῆσθαι. Vö. Ariszt., *Eq.* 785 καθίζου μαλακῶς, e variánsban határozószó szerepel, mint a Jak 2,3-ban (vö. Mt 11,8 párh. Lk 7,25, a ruházattal kapcsolatban). Mayor nem tudta beazonosítani a Theile nyelvtenában található, tévesen Szókratésznek tulajdonított idézetet, amely szerint Ptolemaiosz καλῶς ἐκάθισε Homérosz mellszobrát. Az idézet tk. Ailianosznál található: *V.H.* 13.22 (Πτολεμαῖος ὁ Φιλοπάτωρ κατασκευάσας Ὁμήρω νέων, αὐτὸν μὲν καλὸν καλῶς ἐκάθισε). A lista némileg bővíthető a Galénosznál található három példával (határozószóval), *De usu partium* (szerk. Kühn, 3. kötet, 172,16 μηδὲ καθῆσθαι καλῶς ἐνεχῶρει; 181,3 μόνως γὰρ οὕτως οἷον τῇ καθέζεσθαι καλῶς; 209,15 ὥστ' οὕτε καθέζεσθαι καλῶς οὐθ' ἴστασθαι πίθηκος, ἀλλ' οὐδὲ θεῖν δύναται). Lásd még a kissé összetettebb szerkezetet Ailianosznál, *Nat. animal.* 14.25 ἔρχεται δὲ ἔνθα οἱ δοκεῖ καλῶς ἔχειν αὐτὸν καθῆσθαι καὶ ἐν καλῷ τῆς ἄγρας εἶναι πεπίστευκε. Lásd még, különböző vagy közvetettebb kombinációkban, Oribasiosz, *Synopsis ad Eustathium filium* 9.43.18, l. 2; Nyssai Gergely, *In Cant. Hom.* 15 (ed. Vol. 6, p. 436, l. 8); Nazianzoszi Gergely, *De vita sua*, 29. sor; Efrém, *Sermones paraeneticus* 23, 76. és 81. sor; *Apophth. Patrum* (coll. syst.) 7.62, 1. sor; Theodorétosz, *In xiv epist. Pauli* (PG 82, 308,52), akit *Catena in ep. I ad Cor.* (e cod. Paris. gr. 227) is idéz (200. o., 22. sor); Mopszvestiai Theodorosz, *Exp. in Psalmis* (Ps 46,9); Nilus Ancyranus, *In Cant.* 44, l. 5; Barsanuphius et Johannes, *Ep.* 554, 32. sor; Moszkosz János, *Pratum spir.* 11, 11. és 13. sor;

nem igazán igazolja a „jó hely” jelentést), és ehelyett azt javasolta, hogy itt valamilyen udvarias szófordulatot kell feltételezni, a „kérlek”, „légy szíves” értelmében.⁴⁵ Ropes eredetibb abban, hogy a kifejezés kapcsán felidézi a görög liturgiában előforduló *στῶμεν καλῶς* felszólítást, amelyet a pap az imádkozó gyülekezethez intéz. Ropes szerint azonban a *καλῶς* értelmezése e kijelentésben ugyanazzal a nehézséggel jár [mint a Jak 2,3b], és ugyanúgy kétféleképpen fordítható, vagyis jelenthet olyasmit, hogy „álljunk fel mindannyian *illően*”, vagy inkább „*kérlek* titeket, álljunk fel” (Ropes az utóbbit részesíti előnyben).⁴⁶

Ropes röviden utalt négy görög és három szír nyelvű liturgikus szövegre, anélkül, hogy bármelyiket is idézte volna, így talán érdemes néhány további megjegyzést fűzni ehhez a javaslatához. A Szent Jakab-liturgiában (!) a „hívek miséjében” a Hitvallást a békecsók követi. Ez utóbbit egy rövid, Istenhez és Krisztushoz intézett ima vezeti be; az archidiakónus felszólítja a gyülekezet tagjait, hogy álljanak fel és imádkozzanak (*Στῶμεν καλῶς Ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν* [Álljunk illően, Krisztus békéjében imádkozzunk]), majd a pap rövid doxológiát mond, amelyre a nép ámennel válaszol; ezután a pap elmondja a békeköszöntést (*Εἰρήνη πᾶσιν*), amelyre a nép *Καὶ τῷ πνεύματι σοῦ*-val válaszol, mire az archidiakónus felkéri őket, hogy köszöntsék egymást békecsókkal (*Ἀγαπήσωμεν ἀλλήλους ἐν φιλήματι*

Sztudita Theodórosz, *Ep.* 165, 15. sor, 342, 5. sor, 347, 8. sor, 450, 31. sor és *Cat.* 8., 52, 9. sor (11., 149, 18. sor); *Vita s. Athanasiae* 12, 11. sor.

⁴⁵ James, 190.

⁴⁶ Lásd még újabban, Ropesra utalva, Michael GLÖCKNER, *Bildhafte Sprache im Jakobusbrief: Form, Inhalt und Erschließungspotential der metaphorischen Rede einer frühchristlichen Schrift* (ABG 69), EVA, Leipzig, 2021, 185: „Mit *καλῶς* wird die Art und Weise des Sitzens qualifiziert. Vielleicht liegt aber auch einfach eine Form des höflichen Aufmerksammachens vor”; Kalina WOJCIECHOWSKA – Mariusz ROSIK, *A Structural Commentary on the So-Called Antilegomena. I. The Letter of James: Wisdom that Comes from Above* (Eastern and Central European Voices: Studies in Theology and Religion 3), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2021, 242, 310. jegyz.: „The adverb *καλῶς* can be used as a salutation” (alternatívaként a gyakoribb „jó/kényelmes” fordításhoz képest); a szerzők részletesen elemzik az isteni/bölcsességi pártatlanság fogalmát Jakabnál (231–261).

αγίῳ).⁴⁷ Az anaforákat ugyanaz a békeköszöntés vezeti be; ezt követi az archidiakónus hosszabb, háromszoros felszólítása, hogy álljanak fel (στῶμεν) és imádkozzanak. Στῶμεν καλῶς, στῶμεν εὐλαβῶς, στῶμεν μετὰ φόβου Θεοῦ καὶ κατανύξεως· πρόσχωμεν τῇ ἀγίᾳ ἀναφορᾷ ἐν εἰρήνῃ τῷ Θεῷ προσφέρειν.⁴⁸ A nép Ἐλεον εἰρήνης, θυσίαν αἰνέσεως-szal válaszol,⁴⁹ amire a pap imát mond.⁵⁰ A hármas felszólítás a helyes magatartásra és szándékra utalhat, de nem zárhatjuk ki, hogy az első valóban egy felszólítás a felállásra, amelyet aztán a következők tovább minősítenek. A második felhívás valamivel rövidebb változatával⁵¹ találkozunk *Aranyszájú Szent János liturgiájában* az anafora bevezetőjében.⁵² Egy negyedik példát az *Antiókhiai liturgiában* találunk az elbocsátások elején, amikor a katekumenek a földre borulnak (Οἱ κατηχούμενοι χάμαι κεῖνται!), és a diakónus felszólítja a gyülekezetet, hogy imádkozzon értük (Ὑπὲρ τῶν κατηχουμένων ἐκτενῶς δεηθῶμεν), amire a nép Κύριε ἐλέησον-nal válaszol. Ezt további felszólítás követi; itt nem világos, hogy ki beszél (Στῶμεν καλῶς – δεηθῶμεν), majd a tulajdonképpeni ima következik (egy kivételével mindegyik könyörgést a ἴνα [hogy] vezeti be).⁵³ A szíriai hagyományból származó három példával találkozunk a *Szír jakobiták liturgiájában*. Az első

47 Vö. F. E. BRIGHTMAN, *Liturgies Eastern and Western Being the Texts Original or Translated of the Principal Liturgies of the Church, I. Eastern Liturgies*, Clarendon, Oxford, 1896, 43. Vö. B.-Ch. MERCIER, *La Liturgie de Saint Jacques. Édition critique du texte grec avec traduction latine* (PO 26/2), Firmin-Didot, Paris, 1946, 185 („bene stemus”). Az Edesszai Mar Ja’qob recenziójában a szír Anafora nem tartalmazza a formulát; vö. Adolf RÜCKER, *Die syrische Jakobosanaphora nach der Rezension des Ja’qob(h) von Edessa mit dem griechischen Paralleltext* (Liturgiegeschichtliche Quellen 4), Aschendorff, Münster, 1923, 2–3. Fontos megjegyezni, hogy a görög szöveget egy eklektikus kiadásból idézzük, csak azért, hogy az olvasó képet kapjon arról, hogyan nézhetett ki a szír párhuzam (lásd Rücker, xxix).

48 „Álljunk illően, álljunk kegyesen, álljunk Isten félelmében és elámulva: Figyelmezzünk, hogy a szent áldozatot Istennek békességben felajánljuk” (ford. megj.).

49 „Irgalom és béke, dicsőítő áldozat” (ford. megj.).

50 BRIGHTMAN, *Liturgies*, 49.

51 A második στῶμεν és a Θεοῦ καὶ κατανύξεως nélkül, a második részben akkuzatívusszal a datívus helyett, de τῷ Θεῷ nélkül.

52 BRIGHTMAN, *Liturgies*, 383.

53 Uo. 471.

akkor hangzik el, amikor a pap az áldozati imára készülve feláll és felmegy a lépcsőn, és görögül mondja, *Sztómen kalosz*, ami arra utal, hogy a kifejezés formulává rögzült, ezért nem sokat árul el jelentéséről. A nép *Kyrie eleison*nal (*Kurilliszon*) válaszol.⁵⁴ A második eset a katekumenek miséjének kezdetén található, és az előzővel azonos, akárcsak a nép válasza.⁵⁵ Harmadszor akkor hangzik el, amikor a népet a pap felkéri, hogy csatlakozzon a hálaadáshoz, amire a jelenlevők ámennel válaszolnak. Ezúttal a formula le van fordítva, és így hangzik: „Álljunk mindnyájan illően”, amire a nép így válaszol: „Hálát adunk neked”.⁵⁶ Egy további példa a Rücker által kiadott *Jakab szír anaforájában* található. Az első felszólítás követi a nép ámenjét a papnak a kehely fölött mondott imájára, amikor a diakónus felszólítja, hogy álljanak fel (*nqum shfir*).⁵⁷ Rücker a harmadik függelékben egy másik esetet is idéz, amelyről nem világos, hogy honnan ered; ebben a fent említett hármas $\sigma\tau\omega\mu\epsilon\nu$ formula szerepel: *nqum shfir*, *nqum bdehlotho* (μετὰ φόβου), *nqum bnkefttho* (εὐλαβῶς).

Allison érdeme, hogy felelevenítette Ropes feledésbe ment javaslatát (amennyire sikerült felkutatnom, ő az egyetlen, aki még mindig hivatkozik rá). De aztán rögtön el is határolódik e javaslattól, amikor a King James Version „jó helyre” olvasatára és a BDAG-ra utal, és kijelenti, hogy valószínűleg ez a helyes értelmezés (Lukianoszra hivatkozva: $\kappa\alpha\lambda\omega\varsigma\ \kappa\alpha\tau\alpha\kappa\epsilon\iota\mu\acute{\epsilon}\nu\omega$, *Paras.* 50).⁵⁸ Allison kételkedik abban, hogy Jakab itt a jézusi hagyományra támaszkodott, noha az evangéliumi szövegek is összekapcsolják a feltűnő öltözéket a főhelyek keresésével (lásd korábban a Mk 12,39 párh. tárgyalását), ahogyan Ropes is kételkedett abban, hogy a Jak 2,2-6 összefüggésbe hozható az *Apostoli Konstitúciókból* és annak párhuzamaiból vett tanúsággal.⁵⁹ De

54 Uo. 72.

55 Uo. 74.

56 Uo. 104. Vö. RÜCKER, *Jakobosanaphora*, 52–53 (*nqum shfir*).

57 RÜCKER, *Jakobosanaphora*, 7.

58 *James*, 391. Álláspontja bizonyítására Allison két további példát hoz Plutarkhosz *Moráliájából* (134. jegyz.). Az első (amelyet Wettstein is idéz) a hízelgőről szól, aki előkelő helyét átadja egy gazdag embernek (*Mor.* 58C), a másik arról, hogy Alexidémosz megsértődött a neki kijelölt hely miatt (*Mor.* 148E).

59 Lásd fentebb, 11. lábaj.

ahogyan az utóbbit sem lehet kizárni, úgy talán az előbbi lehetőség-re is kicsit nyitottabbnak kell lennünk.⁶⁰ Allison zárásul a Hermász, *Vis.* 3.9.7 (17)-re hivatkozik, amely azt feltételezi, hogy a keresztény gyülekezetekben voltak kitüntetett ülőhelyek, ami túlmutat a Mk 12,39 párh. tanúságán a zsidó zsinagógai gyakorlatról. Hermász a főhelyeket elfoglalókat οἱ πρωτοκαθεδρίται-nak nevezi, akiket az előző οἱ προηγούμενοι-jal, a közösség vezetőivel állít párhuzamba, és akiket így kioktat az önfegyelem hiánya miatt, sőt varázslókhöz (méregkeverőkhöz) hasonlítja.⁶¹ Jakab itt nem állítja azt, hogy a gazdag ember megkapja az előljáró helyét, de nyilván utal arra, hogy a helyiségben voltak jobb vagy jobbnak számító helyek.

Ropes kétségkívül nem állította azt, hogy Jakab a 2,3-ban szereplő kifejezést a liturgikus gyakorlatból vette volna át, sem azt, hogy a levél közvetlenül ihlette volna a fent idézett liturgikus szövegekben szereplő formulát, de a (leülésre/állásra alkalmazott) megfogalmazás hasonlósága és a καλῶς jelentése körüli bizonytalanság valóban

60 A Jak 2,3 nem szerepel azon szövegek között, amelyek a levelet a jézusi (ill. Q) hagyományhoz kapcsolhatják, de a közeli Jak 2,5 a függés hipotézis egyik erősebb, vagy legalábbis leggyakrabban idézett példája; lásd Patrick J. HARTIN, *James and the Q Sayings of Jesus* (JSNTSup 47), Sheffield Academic Press, Sheffield, 1991, 141, 144–145; vö. John S. KLOPPENBORG, “The Reception of the Jesus Tradition in James”, in Karl-Wilhelm NIEBUHR – Robert W. WALL (szerk.), *The Catholic Epistles and Apostolic Tradition: A New Perspective on James and Jude*, Baylor University Press, Waco TX, 2009, 71–100 (95–100).

61 Vö. Norbert BROX, *Der Hirt des Hermas* (KAV 7), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1991, 150–151; Carolyn OSIEK, *Shepherd of Hermas. A Commentary* (Hermeneia), Fortress, Minneapolis, MN. 1999, 81. Brox nyomán Osiek a két címet szinonimnak tekinti, a jelenetet pedig a gyülekezetek ülésrendjére utaló bizonyítéknak (81). Ez nem feltétlenül liturgikus összejevetel. Osiek kevésbé valószínű utalást lát az előljárókra a *Vis.* 3.1.8 (9) és a *Mand.* 11.1 (43)-ban; vö. Jel 4,4; Ign., *Magn.* 13.1, 1 Clem. 40.3 és 41.2, de biztosan róluk szól a *Didasc.* 2.57–58 (ld. fennebb, 11. lábj.). Joggal arra a következtetésre jut, hogy az első helyeket elfoglalók azonosítása jórészt találgatás (81, 14. jegyz.), ami minden bizonnyal igaz, ha ezt a tanúságot egybevetjük a *Didasc.* és *Vis.* 3.9.7-tel. Osiekkal (81) és Broxszal (151) nem gondolom, hogy a címet szarkasztikus kifejezésnek szánták az egyházi méltóságra törekvők vagy a státusztudatos társadalmi elit számára (Osiek, 81). Hermasz túl komolyan veszi az egész helyzetet az efféle játékhoz, még akkor is, ha talán nincsenek illúziói arról, amit buzdításával esetleg elérhet (Brox, 151).

figyelemre méltó. A személy üdvözlésére használt formula a liturgikus összejöveteleken (amelyet Jakab láthatóan kifogásol) később megjelenik a keresztény liturgiában a szertartás részeként. Pusztavéletlen egybeesésről és „hamis barátokról” van szó, vagy joggal gyaníthatunk valamilyen kapcsolatot?

(Ford. Zamfir Korinna)

Bibliográfia/Bibliography

- ALLISON, C. Dale, *A Critical and Exegetical Commentary on The Epistle of James* (ICC), New York – London: Bloomsbury, 2013.
- ALLISON, C. Dale, Jr., *The New Moses. A Matthean Typology*, T&T Clark, Edinburgh, 1993.
- BALZ, Horst, Wolfgang SCHRAGE, *Die katholischen Briefe* (NTD 10), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1980.
- BRIGHTMAN, F.E., *Liturgies Eastern and Western Being the Texts Original or Translated of the Principal Liturgies of the Church*, I. *Eastern Liturgies*, Clarendon, Oxford, 1896.
- BROX, Norbert, *Der Hirt des Hermas* (KAV 7), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1991.
- CANTINAT, Jean, *Les Épîtres de saint Jacques et de saint Jude* (Sources bibliques), Gabalda, Paris, 1973.
- DIBELIUS, Martin, *Der Brief des Jakobus*, herausgegeben und ergänzt von Heinrich Greeven (KEK 15), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, ¹¹1964.
- FRANKEMÖLLE, Hubert, *Der Brief des Jakobus. Kapitel 2–5* (ÖTKNT 17/2), Gütersloher, Gütersloh – Echter, Würzburg, 1994.
- GLÖCKNER, Michael, *Bildhafte Sprache im Jakobusbrief: Form, Inhalt und Erschliessungspotential der metaphorischen Rede einer frühchristlichen Schrift* (ABG 69).
- GRÜNZWEIG, Fritz, *Der Brief des Jakobus* (Wuppertaler Studienbibel), Brockhaus, Wuppertal, 1973, ³1978.
- HARTIN, J. Patrick, *James* (Sacra Pagina 14), Liturgical Press, Collegeville, MN, 2003.

- HARTIN, Patrick J., *James and the Q Sayings of Jesus* (JSNTSup 47), Sheffield Academic Press, Sheffield, 1991.
- HOFFMANN Georg & BOUSSET, Wilhelm, *Der Jakobusbrief*, in *Die Schriften des Neuen Testaments neu übersetzt und für die Gegenwart erklärt*, 3. *Die Apostelgeschichte, der Hebräerbrief und die katholischen Briefe*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1917.
- KLOPPENBORG, John S., *James* (NTGuides), Bloomsbury, London – New York, 2022.
- KLOPPENBORG, S. John, The Reception of the Jesus Tradition in James, in Karl-Wilhelm NIEBUHR – W. Robert WALL (szerk.), *The Catholic Epistles and Apostolic Tradition: A New Perspective on James and Jude*, Baylor University Press, Waco, TX, 2009, 71–100.
- MARTIN, P. Ralph, *James* (WBC 48), Word Books, Waco, TX, 1988.
- MAYOR, Joseph B., *The Epistle of St. James*, MacMillan, London – New York, 1892.
- MCCARTNEY, G. Dan, *James* (Baker Exegetical Commentary on the New Testament), Baker, Grand Rapids, MI, 2009.
- MERCIER, B.-Ch., *La Liturgie de Saint Jacques. Édition critique du texte grec avec traduction latine* (PO 26/2), Firmin-Didot, Paris, 1946.
- MICHEL, Johann, *Die katholischen Briefe* (RNT 8/2), Pustet, Regensburg, 1968.
- MOFFATT, James, *The General Epistles: James, Peter, and Judas* (The Moffatt New Testament Commentary), Hodder and Stoughton, London, 1928.
- MOO, J. Douglas, *The Letter of James* (The Pillar New Testament Commentaries), Eerdmans, Grand Rapids, MI, 2000, 2021.
- MUSSNER, Franz, *Der Jakobusbrief* (HTKNT 13/1), Herder, Freiburg – Basel – Wien, 1964.
- OSIEK, Carolyn, *Shepherd of Hermas. A Commentary* (Hermeneia), Fortress, Minneapolis, MN, 1999.
- PAINTER, John, – David A. DESILVA, *James and Jude* (Paideia: Commentaries on the New Testament), Baker, Grand Rapids MI, 2012.
- POPKE, Wiard, *Der Brief des Jakobus* (ThHNT 14), EVA, Leipzig, 2001.
- REICKE, Bo, *The Epistles of James, Peter, and Jude* (AB 37), Doubleday, Garden City NY, 1964.

- ROPES, James Hardy, *The Epistle of St. James* (ICC), T&T Clark, Edinburgh, 1916.
- ROSS, Alexander, *The Epistles of James and John* (NICNT), Marshall, Morgan & Scott, Edinburgh, 1954, repr. Eerdmans, Grand Rapids, MI, 1970.
- RUCKSTUHL, Eugen, *Jakobusbrief – 1.–3. Johannesbrief* (NEB), Echter, Würzburg, 1985.
- RÜCKER, Adolf, *Die syrische Jakobosanaphora nach der Rezension des Ja'qob(h) von Edessa mit dem griechischen Paralleltext* (Liturgiegeschichtliche Quellen 4), Aschendorff, Münster, 1923.
- SCHNEIDER, Johannes, *Die Briefe des Jakobus, Petrus, Judas und Johannes* (NTD 10), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1961.
- SIDEBOTTOM, E.M., *Jude and 2 Peter* (The Century Bible), Nelson, Edinburgh, 1967.
- VERHEYDEN, Joseph, Moses and Peter. Some Comments in the Margins of Christian Typology, in BODÓ Márta, CSONTA István, LUKÁCS Ottilia, ZAMFIR Korinna (szerk.), *Ünneplő köszöntökötet Nóda Mózes tiszteletére*, Szent István Társulat, Budapest – Verbum, Kolozsvár, 2019.
- VOUGA, François, *L'Épître de saint Jacques* (CNT 13a), Labor et Fides, Genève, 1984.
- WARD, R.B., *Partiality in the Assembly: James 2:2-4*, HTR 62 (1969) 87-97.
- WOJCIECHOWSKA, Kalina, Mariusz ROSIK, *A Structural Commentary on the So-Called Antilegomena. I. The Letter of James: Wisdom that Comes from Above* (Eastern and Central European Voices: Studies in Theology and Religion 3), Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2021.